

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПАНУВАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ВІДПОВІДНО ДО ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АСИМЕТРІЇ МОЗКУ

УДК 81'23

Г. В. Тригуб

Проблема опанування іноземної мови у психології часто розглядається крізь призму проблем мовленнєвого розвитку особистості, формування її мовленнєвої компетентності. У вітчизняній психології витоки дослідження мовленнєвого розвитку особистості знаходяться у праці Л. С. Виготського “Мислення і мовлення” [3]. Учений вважає мовленнєво-мисленнєву діяльність стрижневою у психічному й інтелектуальному розвитку особистості, а також здійснює зіставний аналіз процесів опанування рідної та іноземної мови впродовж особистісної генези людини. Відштовхуючись від рівня розвитку мовленнєво-мисленнєвої діяльності, Л. С. Виготський визначає зони найближчого розвитку особистості.

Мовленнєва природа мисленнєвого розвитку особистості простежується Л. С. Виготським на прикладі опанування життєвих і наукових понять. Учений, користуючись прикладами Ж. Піаже, розгортає мисленнєві ланцюги при опануванні життєвого поняття “брат” та наукового поняття “експлуатація” [3]. На цих прикладах Л. С. Виготський демонструє як сильно емпіричний досвід закладає фундамент для опанування змісту поняття впродовж життєвого досвіду, тоді як абстрактне поняття залучає всю сукупність мисленнєвих операцій для опанування його змісту. Життєвий досвід, що забезпечує опанування життєвого поняття, зумовлює опанування предмета, а мисленнєві операції надають змогу швидше усвідомити поняття, ніж сам предмет.

За цією аналогією можна розглянути опанування рідної й іноземної мови. Адже рідна мова опановується за правилами життєвого поняття – спонтанно, упродовж життєвого досвіду, і лише згодом піддається операціоналізації на рівні лексичних, граматичних, фонетичних, прагматичних складових мов.

Іноземна мова, навпаки, вивчається як наукове поняття у сукупності всіх зв'язків та відношень, які лише згодом надають змогу дійти власне до предмета, означуваного іншомовним словом. Напрямок опанування іноземної мови, за Л. С. Виготським, є цілком протилежним, порівняно з рідною мовою – від абстрактних правил до конкретного життя.

Цікавим є той факт, що до теорії Л. С. Виготського провідним був природничий підхід до вивчення мови. Процес опанування мови розглядався у контексті першої і другої сигнальної систем, рефлексів головного мозку, які забезпечували основи для опанування мови як вираження думки. Проблема опанування іноземної мови у природничому підході практично не ставилась.

Важливість життєвої практики в опануванні мови як рідної, так і іноземної, підкреслюється в працях Л. С. Рубінштейна [8]. Учений зазначає, що для опанування словом, необхідно не лише його вивчити, а й навчитися його використовувати, адже особистість може навчитися мові лише у процесі спілкування, а не навчання. Таке бачення процесу опанування мови втілюється у принцип комунікативності при навчанні іноземної мови. Принцип комунікативності передбачає створення різних ситуацій, які моделюють реальну взаємодію у різних сферах особистісного життя.

Погляд на опанування іншомовної діяльності змінювався відповідно до основних акцентів психологічного знання: від рефлекторної природи психіки крізь діяльнісний і суб'єктний підхід до сучасних нейропсихологічних засад мовлення.

Існує практично повна однаковість серед науковців, що найбільша активність особистості як суб'єкта пізнання в опануванні іноземної мови виявляється у дитинстві, у період старшого дошкільного та молодшого шкільного віку зокрема. Важливим також є визначення нейропсихологічних основ опанування іноземної мови, які виявляються у підходах конекціонізму і когнітивізму на сучасному етапі [5]. Водночас, поза увагою залишається вивчення нейропсихологічних виявів моторної функціональної асиметрії. Тому метою статті є подання результатів емпіричного вивчення опанування

іноземної мови ліворукими дітьми з допомогою психолінгвістичного інструментарію.

О. Р. Лурія розвинув лінію природничого підходу до вивчення мови та мовлення, а також розробив класифікацію афазій [7]. Слід зазначити, що вчений зосереджував увагу на мові і мовленні в їх співвідношенні зі свідомістю та мозком як її фізіологічним субстратом. Для опанування іноземної мови найбільший внесок, на наш погляд, здійснив Л. С. Виготський, адже саме він розглядав мовленнєвий розвиток з двох позицій – як вияв психічного розвитку загалом та як вияв опанування культури тієї спільноти, мовні знаки якої вивчаються. Отже, на початку ХХ століття психологічні підходи до опанування мови можна відобразити у співвідношенні понять: мова-мовлення, мозок, свідомість.

Мовлення як специфічний вид діяльності простежується у працях О. М. Леонтьєва [6]. Учений дає поштовх до вивчення процесу опанування іноземної мови через визначення мовленнєвих операцій і дій, які сполучаються у цілісну мовленнєву діяльність, що визначається мовними інтенціями, мотивами та цілями. О. О. Леонтьєв розробляє теорію мовленнєвої діяльності, у межах якої одиницею мовлення є усвідомлена мовленнєва дія, зумовлена мовленнєвим мотивом, спрямована на досягнення комунікативної цілі у сукупності планувальних і контролюючих операцій [5]. О. О. Леонтьєв зазначає, що перехід з рідної на іноземну мову означає перехід від програми до її реалізації.

У 80-ті роки спостерігається перехід від діяльнісного підходу стосовно вивчення процесу опанування мови до особистісно-діяльнісного. Так, О. О. Леонтьєв у пізніших працях зазначає, що проблема опанування іноземної мови занурюється у проблему настанов особистості, її ідентичності. Важливим є “ставлення особистості до мови, а також позитивна чи негативна настанова щодо мовлення на цій мові” [5].

Значущим також є розуміння спілкування на іноземній мові як способі актуалізації та реалізації власних ресурсів, як шляху самоствердження

особистості. Саме в цей період спостерігається взаємозв'язок особистісних конструктів з ефективним опануванням іноземної мови. Так, з одного боку, іноземна мова актуалізує всі ресурси особистісного зростання, а з іншого боку, активізація життєвої позиції, творчого начала особистості призводить до ефективності в опануванні мови.

Упровадження суб'єктного підходу у працях А. В. Брушлінського дало поштовх до розгляду процесу навчання іноземної мови як суб'єктно-суб'єктної взаємодії [2]. З цього погляду діяльнісний аспект опанування мови відступає на другий план, а у фокус уваги потрапляє активність суб'єкта в опануванні іноземної мови. Активність суб'єкта у поєднанні індивідуальних особливостей відповідає також концепції інтегративного підходу до людинознавства Б. Г. Ананьєва [1].

Учений зазначає, що при вивченні опанування мови завжди страждає одна із сторін мови: або комунікативна, або логіко-гносеологічна. Це відбувається через відсутність ланцюгів між різними видами комунікації – індивідуальної, групової і масової. Найкраще суб'єкт-суб'єктні відношення передаються через внутрішнє мовлення, яке охоплює все розмаїття внутрішніх монологів і діалогів. Внутрішнє мовлення є необхідною системою як для опанування іноземної мови та розвитку комунікативних здібностей особистості, так і для розвитку індивідуальної свідомості загалом. Феномени мови та мовлення, за Б. Г. Ананьєвим, повинні враховуватися у визначенні структури суб'єкта пізнання і діяльності.

Отже, психологічні підходи до опанування іноземної мови у вітчизняній науці простежуються у співвідношенні цього процесу з такими категоріями, як вища нервова система, мозок, свідомість, культура, діяльність, особистість, суб'єкт. Основні теоретичні узагальнення з вивчення проблеми подано у табл. 1.

Метою проведеного нами емпіричного дослідження є здійснення психолінгвістичного аналізу опанування іноземної мови ліворукими молодшими школярами. Для досягнення мети використовувався

психолінгвістичний метод дослідження письмового мовлення М. І. Жинкіна [4]. Для визначення домінуючої руки серед дітей використовувалися проби за О. Р. Лурією (суб'єктивна й об'єктивна оцінка ведучої руки). Серед основних Лурієвських проб використовувалися переплетення пальців, поза Наполеона, руки за спиною, аплодування. Статистично-математична обробка результатів здійснювалася за допомогою процедури описового аналізу та критерію t-Стюдента для незалежних вибірок. У дослідженні взяли участь учні 3–4 класів спеціалізованої школи м. Луцька № 1 у кількості 167 осіб, серед них 17 дітей виявилось ліворукими.

Таблиця 1

Теоретичні узагальнення з проблеми іншомовної діяльності у вітчизняній психології

Психологічні психолінгвістичні напрямки дослідження іншомовного мовлення	Змістове наповнення	Ключові концепти
1. Природничий напрямок	Іншомовне мовлення як рефлекторна діяльність вищої нервової системи, низка автоматизованих дій на конкретні стимули	Мовлення, мозок, психіка
2. Культурно-історична теорія	Іншомовне мовлення як функція мозку та система знаків, вироблених культурою	Мовленнєво-мисленнєва діяльність, свідомість
3. Діяльнісний підхід	Іншомовне мовлення як своєрідна діяльність, що містить автоматизовані операції, дії, які втілюються в іншомовні навички і вміння	Мовленнєві операції, мовленнєві дії, мовленнєва діяльність, особистість, спілкування
4. Суб'єктний підхід	Іншомовне мовлення як функція суб'єкта пізнання	Мовлення, структурно-функціональна характеристика суб'єкта пізнання

Метод аналізу письмової продукції, за М. І. Жинкіним, використовувався вченим для вивчення відмінностей у показниках мовленнєвого розвитку дітей 3–4 класів. Запропонований психолінгвістичний аналіз містить кілька етапів: відбір слів, розподіл предметних ознак у групі речень, визначення предикату, зв'язок двох речень. Для проведення цих етапів учням було запропоновано

написати невеличке оповідання англійською мовою зі словами: “дівчинка”, “хлопчик”, “річка”, “ліс”, “метелик”.

Відбір слів, за М. І. Жинкіним, показує складну аналітико-синтетичну діяльність на вербальному матеріалі. До уваги беруться показники кількості слів, а також їх лексична різноманітність. Для визначення лексичної різноманітності ми визначали кількість слів, що жодного разу не повторювалися у творі. Чим менше повторів, тим вищою є лексична різноманітність творів. Розподіл предметних ознак у реченнях визначається тим, якою мірою відбір слів є адекватним предмету висловлювання. Відбір речень, їх послідовність і зв'язок між ними відображають складну аналітико-синтетичну діяльність. На цьому етапі до уваги беруться всі необхідні етапи оповідання, що гарантують його цілісність: вступ, зав'язка, кульмінація, кінцівка. На сучасному етапі наративної психології цілісність оповідання втілюється у показник наративної цілісності, яка оцінюється за шкалою від 0 до 5 [10]. Визначення предиката полягає у встановленні кількості використаних дієслів у тексті, які, за М. І. Жинкіним, є носіями нової інформації про суб'єкт оповідання. Важливим є параметр зв'язку речень, використання причинно-наслідкових сполучників. Використання цих сполучників на сучасному етапі часто іменується показником інтегративної комплексності [9]. Для визначення цього показника ми встановлювали кількість цих сполучників (because, since, as...).

Для визначення особливостей іншомовного письмового мовлення ліворуких дітей ми порівняли їх з іншомовним мовленням дітей з ведучою правою рукою за допомогою критерію t-Ст'юдента для незалежних вибірок (табл. 2).

Як видно з табл. 2, існують значні відмінності між показниками мовлення ліворуких та праворуких дітей. Кількість слів в іншомовному мовленні праворуких дітей є значно вищою, що свідчить про більшу лексичну різноманітність і ширший лексичний запас в опануванні іноземної мови. Також діти з домінуючою правою рукою більше використовують предикатів, тоді як

ліворукі діти часто використовують ознаки для характеристики суб'єктів. Вищими є показники цілісності текстів у дітей з ведучою правою рукою, що, очевидно, пов'язано з більшим використанням причинно-наслідкових сполучників.

Таблиця 2

**Особливості іншомовного письмового мовлення
праворуких і ліворуких дітей**

Критерії порівняння	Показники мовлення ліворуких дітей	Показники мовлення праворуких дітей	t-Студента
1. Відбір слів (кількість слів)	12,9	19,8	3,228
2. Розподіл предметних ознак (показник наративної цілісності за шкалою від 0 до 5)	2,35	4,50	4,450
3. Вживання предикатів (кількість дієслів)	3,35	5,20	3,773
4. Зв'язок між реченнями (кількість сполучників)	0,12	1,50	5,723

Отже, загалом результати психолінгвістичного аналізу оповідань дітей з урахуванням лексичних, граматичних та орфографічних помилок надають змогу дійти висновку про те, що діти з ведучою лівою рукою мають нижчі показники у розвитку письмового іншомовного мовлення. Цей факт свідчить про необхідність створення психолого-педагогічних умов для підвищення ефективності опанування іноземної мови ліворукими учнями.

До перспектив подальшого дослідження належать встановлення особливостей іншомовного мовлення у контексті мисленневих операцій особистості – порівняння, узагальнення, а також феномену чуття мови.

Список використаної літератури

1. Ананьев, Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 282 с.
2. Брушлинский, А. В. Проблемы психологии субъекта / А. В. Брушлинский. – М. : Ин-т психологии РАН, 1994. – 109 с.
3. Выготский, Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.

4. Жинкин, Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
5. Засекіна, Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : монографія / Л. В. Засекіна. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту “Острозька академія”, 2005. – 370 с.
6. Леонтьев, А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии / А. А. Леонтьев. – М. : Моск. психолого-социальный институт, 2001. – 448 с.
7. Леонтьев, А. Н. Избранные психологические произведения : в 2-х томах / А. Н. Леонтьев ; под общ. ред. В. В. Давыдова, В. П. Зинченко и др. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 391 с.
8. Лурия, А. Р. Мышление и речь / А. Р. Лурия. – М. : МГУ, 1975. – 107 с.
9. Pennebaker, J. W. Forming a Story: The Health Benefits of Narrative / Pennebaker J. W. & Seagal J. D. // Journal of Clinical Psychology. – 1999. – Vol. 55. – P. 1243–1254.
10. Wong, P. T. P. What types of reminiscence are associated with successful aging? / Wong P. T. P. & Watt L. M. // Psychology and Aging . – 1991. – Vol. 6. – P. 272–279.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Засекіна Л. В.